

SİKKELER ÜZERİNDE ANAZARBOS KAYALIĞI VE AKROPOLİSİ

Fatih ERHAN¹

ÖZ

Antik Çağ'da Kilikia Bölgesi'nin *pedias* (=ovalık) kısmında, günümüzde ise Çukurova'da, Adana İli'nin Kozan İlçesi'nin Dilekkaya Köyü sınırları içerisinde yer alan Anazarbos kenti, ismini aldığı kayalığın batı kısmındaki düz alanda kurulmuştur. Kentin M.Ö. 1.yy. ile M.S. 254 yılları arasında basmış olduğu sikkelerden Roma İmparatorluğu Dönemi'ne ait olanlarının bir kısmında, kayalık ve akropolis tasvirleri yer almaktadır. İlk kez İmparator Claudius (M.S. 41 - 54) Dönemi'ne ait sikkeler üzerinde görülmeye başlayan bu tasvirler, İmparator Traianus (M.S. 98 - 117) ve İmparator Elagabalus (M.S. 218 - 222) dönemlerinde de varlığını sürdürür. Bu tasvirler, Anazarbos kayalığı ve *akropolisinin* M.S. 1-3. yy'daki görünümüne ışık tutan yegâne bilimsel kaynaklardır. Bu çalışmada, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Anazarbos'ta basılan kayalık ve *akropolis* tasvirli sikkeler incelenmiştir. Bu şekilde Anazarbos kayalığının Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki durumu ve kent için anlamının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilikia, Anazarbos, Sikke, Kayalık, Akropolis, Zeus Olybris, Aphrodite Kassalitis, Neokoros

DEPICTIONS OF ANAZARBUS CRAG AND ACROPOLIS ON COINS

ABSTRACT

During the ancient times, the city of Anazarbus was situated in the plains of the Cilicia Region which is in present Çukurova today, situated within the borders of Dilekkaya District of Kozan County of Adana Province, and was established on the flatlands in the west of the crag that it is named after. Some depictions of the crag and the *acropolis* can be observed on the coins of the Roman Empire minted by the city between the 1st Century BC and 254 AD. These were first seen on coins from the period of Emperor Claudius (AD 41-54), and later observed on coins from the periods of Emperor Trajan (98 - 117 AD) and Emperor Elagabalus (218 - 222 AD). These depictions constitute the only scientific source that shed light on the appearance of the Anazarbus Crag and Acropolis between the 1st and 3rd Century AD. In this study, crag and *acropolis* depicted coins minted in Anazarbus during the Roman Empire are examined. Our approach is to reveal the state of Anazarbus Crag during the Roman Empire and its significance for the city.

Keywords: Cilicia, Anazarbos, Coin, Crag, Acropolis, Zeus Olybris, Aphrodite Kassalitis, Neocorate

Giriş

İnsanlar Prehistorik Çağlar'dan itibaren doğanın en heybetli oluşumlarından olan dağları ve tepeleri kutsal kabul etmiş, çeşitli ritüellerle onlara tapınımda bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak da, kutsal saydıkları bu doğal oluşumları mağaralarda, tapınak odalarında, mozaiklerde, duvar resimlerinde, kabartmalarda ve sikkeler üzerinde tasvir etmişlerdir. Bunlar içerisinde Antik Çağ'da basılmış olan sikkeler, önemli bir grubu oluşturmaktadır. Kayalık tasvirli sikkelerin basıldığı kentlerden biri olan Anazarbos, Antik Çağ'da Kilikia Bölgesi'nin *pedias* (=ovalık) kısmında yer alır (Plinius, 1947, V, 93; Stephanos Byzantinos, 1678, 91) (Şekil 1).

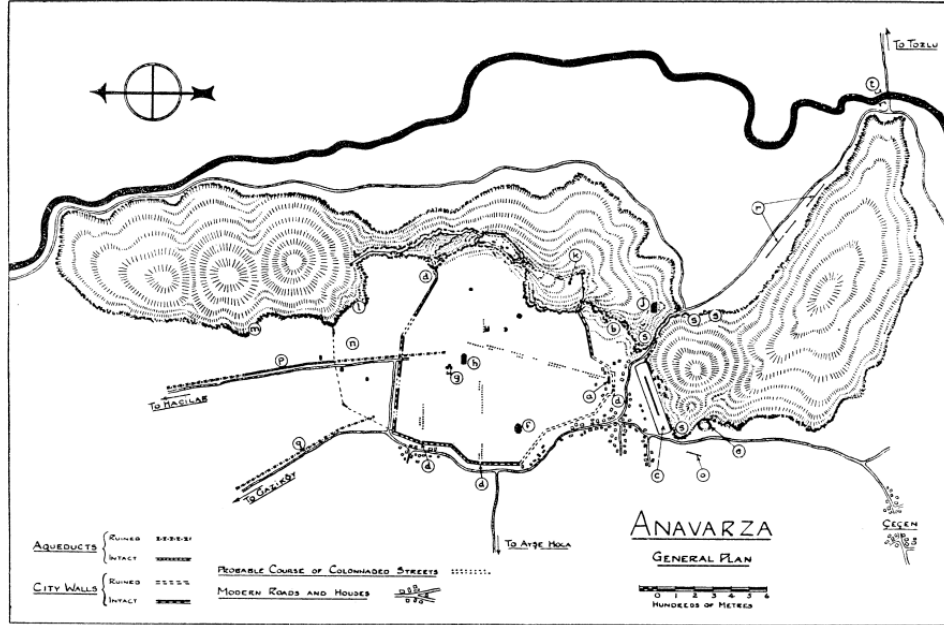
¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü fatihherhan@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6690-1050.

Received/Geliş: 29/10/2020 Accepted/Kabul: 23/11/2020, Conceptual Article/Kavramsal Makale
Cite as/Alıntı: Erhan, F. (2020), "Sikkeler Üzerinde Anazarbos Kayalığı ve Akropolisi", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt 29, sayı 4, s.123-137.

Şekil 1. Kilikia Pedias haritası ve Anazarbos'un konumu (Çiz. Musa Cem Fırat).

Adana İli'nin Kozan İlçesi'nin Dilekkaya Mahallesi sınırları içerisinde kalan Anazarbos, kayalık üzerindeki yukarı kent (=akropolis) ve düz alandaki aşağı kentten oluşmaktadır (Şekil 2). Kentin günümüze ulaşabilmiş kalıntıları; kayalık üzerindeki geç dönem kalesi, Kaya Kilisesi, Havariler Kilisesi ile ovalık kısımdaki su kemerleri, kent suru, zafer takı, sütunlu yol, hamam, *gymnasion*, tapınak, tiyatro, amfiteyatro, *nekropolis*, *stadion* ve işlevi henüz tespit edilememiş çeşitli yapılardan oluşmaktadır (Buyruk, 2016, s. 698 vd.; De Giorgi, 2012, s. 127; Özcan, 2001, s. 30 vd.; Gough, 1952, s. 99 vd.). Şu ana kadar yapılan araştırmalarda, Anazarbos isminin kaynağı ve anlamı tespit edilememiştir (Özcan, 2001, s. 29). Antik kaynaklar da bu konuda tutarsız bilgiler vermektedirler (Sayar, 2000, s. 9-10). Bütün öneriler içinde en tutarlı olan ise, kentteki kültürden dolayı Mithras'ın 'Nazarba' şeklindeki lakabına ithafen bu ismin kayalığa verilmiş olabileceği görüşüdür (Ergeç, 2001, s. 390; Gough, 1952, s. 92).

Şekil 2. Anazarbos Kenti'nin planı (Gough, 1952, s. 99, Fig. 2).

Anazarbos kayalığı, III. Jeolojik Zaman'da (=Tersiyer) oluşmuş olan Toros Dağları'nın kuzey-güney istikametli kalker/kireçtaşından bir uzantısıdır. 4.5 km. uzunluğunda ve 1.5 km. genişliğindeki bu kayalığın yüksekliği 226 m.'ye kadar çıkmaktadır (Özcan, 2001, s. 1). İlk oluşumunda muhtemelen bir dağ silsilesinin tepe kısmı olan bu kayalık, milyonlarca yıldır Seyhan (=Saros) ve Ceyhan (=Pyramos) ırmaklarının Toroslardan taşıdığı alüvyonların Çukurova'yı doldurmasıyla bu günkü hâlini almıştır. Doğal hâlinde bir bütün olan kayalık, antik batı-doğu yoluna geçit vermek için insan eliyle kuzey ve güney kısma ayrılmıştır. Yerel halk tarafından "Hz. Ali'nin Kesîği" denen bu geçidin kuzeyindeki kısım kuzey-güney, güneyindeki kısım ise batı-doğu istikametinde uzanarak 'L' şekli oluşturur (Özcan, 2001, s. 1). Anazarbos'taki hemen hemen tüm yapıların inşaatında kullanılan malzeme bu kayalıktan çıkartılmıştır (Ergeç, 1987, s. 1). Antik Çağ'dan günümüze kuzey-güney ve doğu-batı istikametli yollara hâkim konumda yer alan bu kayalığa, müstahkem mevki olarak Hellenistik Dönem'den Ortaçağ sonuna kadar sürekli iskân edilmiştir. Ancak bu heybetli kayalığa kutsiyet atfedilmesinin Hellenistik Dönem'den çok daha önce olması kuvvetle muhtemeldir (Şekil 3).

Şekil 3. Anazarbos Kenti'nin güncel uydu görüntüsü (Google Earth, 20 Eylül 2020).

Anazarbos'un tarihi bazı bilim insanlarına göre Orta Tunç Çağı (De Giorgi, 2012, s. 127) veya Geç Assur Krallığı Dönemi'nde (Ergeç, 1994, s. 86) başlamaktadır. Buna rağmen, bahsi geçen dönemler dâhil, kentin daha sonraki dönemlerde varlığını kesin olarak kanıtlayacak bilgilere henüz sahip değiliz (Erhan, 2015, s. 304). Kayalık ve düz alandaki yerleşmede, tarih öncesi çağlara ve Hellenistik Dönem'e ait birtakım seramik parçaları bulunmuş olmasına rağmen (Posamentir, 2012, s. 103 vd.), Anazarbos'un Roma İmparatorluğu Dönemi öncesine ait varlığının tek ve kesin kanıtı, M.Ö. 1.yy.'a ait ANAZAPBEΩN yazıtlı, otonom baskı bronz sikkelerdir (Gough, 1952, s. 93). Anazarbos, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde büyüyüp gelişmiştir. Bu süreçte, M.Ö. 1. yy. ve M.S. 1.yy.'da vasat bir kent iken, M.S. 2. yy.'da adını duyurmaya başlamış ve yüzyılın sonlarından itibaren ve Kilikia Eyaleti'nin başkenti Tarsos'la büyük bir rekabete girmiştir (Ziegler, 1993, s. 23). Roma İmparatorluğu'nun iç savaş yaşadığı bu süreçte, Pescennius Niger'e karşı Septimius Severus'un (M.S. 193 - 211) tarafını tutan Anazarbos'un, bu imparatorun galip gelmesiyle yıldızı hızla parlamıştır (Özcan, 2001, s. 16). Kent bu dönemde eyalet meclisinde lider konuma yükselmiş ve imparator kültü tapınağı inşa etme/bulundurma hakkı olan *neokoros* unvanını M.S. 198 ve 204'de iki kez almıştır (Sayar, 1999b, s. 213). Ayrıca Severus, Anazarbos'a M.S. 204 yılında *metropolis* (=başkent) ünvanını ve birçok oyunlar düzenleme hakkını vermiştir (Ziegler, 1993, s. 23). Aynı yıl kent *metropolis* olarak, başka onur unvanları daha almış ve eyalet meclisi M.S. 204 - 205'den başlayarak Anazarbos'ta toplanmaya başlamıştır (Özcan, 2001, s. 17-8; Sayar, 2000, s. 6; bkz. Ziegler, 1999, s. 95-8). M.S. 3. yy.'ın ilk yarısında da imparatorluk içindeki çekişmelerde genellikle kazanan imparatorların yanında olan Anazarbos, aldığı

unvan ve sıfatları arttırarak, bu dönemde Ovalık Kilikia'nın en önemli kenti hâline gelmiştir. Bu gelişmede, Roma İmparatorluğu'nun Parth/Sasanilere karşı artan doğu seferleri dolayısıyla kentin yüklendiği külfetin etkisi de büyüktür. Bu siyasi ortamın da etkisiyle, imparator Traianus Decius (M.S. 249 - 251) Anazarbos'a üçüncü *neokoros* ünvanını ve beşinci agonu düzenleme yetkisi vermiştir (Özcan, 2001, s. 22; Sayar, 2000, s. 6). M.S. 260 yılına gelindiğinde, Sasani Kralı I. Şapur'la Edessa'da karşılaşan İmparator I. Valerianus'un (M.S. 253 - 260) savaşı kaybedip esir düşmesiyle Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir (Gough, 1952, s. 97). Daha sonra Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine giren kent, İmparator II. Theodosius'un (M.S. 408 - 450) Kilikia Eyaleti'ni ikiye ayırmasıyla Kilikia Secunda Eyaleti'nin başkenti olmuştur (Özcan, 2001, s. 24; Sayar, 2000, s. 6). Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde bir sınır kalesi ve başpiskoposluk olan Anazarbos, sonraki yüzyıllarda birçok kez el değiştirmiş, son olarak M.S. 1375'de Memlûkler tarafından tahrip edilmiş ve buraya bir daha yerleşilmemiştir (Özcan, 2001, s. 26-8).

Anazarbos kenti, M.Ö. 1. yy. (M.Ö. 19 öncesi) ile M.S. 254 yılı arasında sikke basmıştır (Bkz. Arslan, 1998, s. 97-9; Erhan, 2015, s. 304-5). Kentin sikkeleri, M.Ö. 1. yy. - M.Ö. 19 yılları arası otonom dönem ve M.Ö. 19 - M.S. 254 yılları arası ise Roma İmparatorluğu Dönemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Otonom dönemde ANAZAPBEΩN yazılı bronz sikkeler basılmıştır. Kentin bu dönemde yerel Tarkondimotos Krallığı'nın (bkz. Sayar, 2019, s. 339, 345-6) darphaneliğini de üstlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Roma İmparatorluk Dönemi baskılarının ise, önceki yıllarda İmparator Claudius Dönemi'nde (M.S. 41 - 54) başlamış olduğu kabul ediliyordu (Head, 1991, s. 716). Ancak son yıllara ait yayınlara göre (Tahberer, 2014, 253, Plate 19), kentin Augustus Dönemi'nden (M.Ö. 27 - M.S. 14) itibaren sikke basmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla darphane de yine bu dönemde kurularak, faaliyetini düzenli ve kesintisiz olarak imparatorlar I. Valerianus ve Gallienus (M.S. 253 - 268) dönemlerine kadar sürdürmüştür. M.Ö. 19 yılında, II. Tarkondimotos Philopator (M.Ö.20 - M.S.17) tarafından kentin adının Augustus'u onurlandırmak amacıyla, 'Caesarea' olarak değiştirilmesiyle ANAZAPBEΩN yerine ANAZAPBΩ ve KAICAPEΩN isimleri birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Posamentir, Sayar, 2006, s. 320). Aynı zamanda kentin 'era'sı (=takvim başlangıç tarihi) olarak kabul edilen bu yıldan, imparator Commodus Dönemi'ne (M.S. 177 - 192) kadar bu iki isim birlikte (Erhan, 2015, s. 305), bu dönemden M.S. 254 yılına kadar ise, kentin ismi yeniden yalnız olarak ANAZAPBΩN, ANAZAPBΩN ve ANAZAPBOY şeklinde kullanılmıştır. Anazarbos'un bronzdan basılmış sikkelerinde temel birim olarak "assarion" kullanılmıştır (Bkz. Ziegler, 1993, s. 25 vd.). Sikkeler üzerinde genellikle tarih yer alırken değer işaretlerine rastlanmamaktadır. Kentin Roma İmparatorluğu Dönemi'nde oldukça zengin olan sikke tipleri içerisinde, niceliksel olarak sınırlı olmasına rağmen, Anazarbos kayalığı ve *akropolisinin* M.S. 1-3. yy.'lardaki görünümü hakkında başka hiçbir kaynaktan edinilemeyecek bilgiler sunan tasvirler de yer almaktadır.

Anazarbos kenti, M.S. 19. yy.'a kadar bilim dünyası tarafından bilinmemektedir. Bu yüzyıldan günümüze kadar kent birçok Avrupalı ve Türk araştırmacı tarafından ziyaret edilmiş, 1970'li yıllarda Adana Müze Müdürlüğü tarafından başlatılan sınırlı kurtarma kazıları (Özcan, 2001, s. 5-9), 2012 yılından itibaren düzenli bilimsel kazılara dönüştürülmüştür. Bu araştırmaların yanı sıra, günümüze kadar, Anazarbos sikkeleri üzerine birçok çalışma yayımlanmıştır. Bunların büyük bir kısmı katalog şeklinde

yayınlarıdır. Sikkeler üzerindeki tasvirleri inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır ve bunların hiçbiri doğrudan kayalık ve *akropolis*i konu almamıştır. Buradan hareketle, çalışmada daha önce yayımlanmış sikkeler detaylıca incelenerek, Anazarbos kayalığının Roma İmparatorluğu Dönemi'ndeki görünümü ve kutsallığının irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda sikke tasvirleri, antik kaynaklar ve epigrafik belgelerle desteklenerek, *akropolis* üzerindeki yapıların işlevleri ve bir kısmının hangi tanrı ve tanrıça veya külte adandığı konusunda öneriler sunulmuştur. Bu şekilde, M.S. 1-3. yy. arasında Anazarbos kayalığının kent için önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Sikkeler

Claudius Dönemi (M.S. 41-54)

Anazarbos kayalığının sikkeler üzerindeki ilk tasviri, İmparator Claudius Dönemi'ne ait, Germanicus anısına basılmış olan bronz sikkelerin arka yüzlerinde ortaya çıkar. Ön yüzünde imparatorun başı yer alan bu sikkelerde arka yüzde; önde defne taçlı Zeus Olybris büstü, arkada kayalık ve onun üzerindeki *akropoliste* kale tasvir edilmiştir. Bu kalede iki kule, aralarında iki adet semerdam çatılı yapı, sağ kulenin sağ bitişiğinde düz çatılı bir yapı ve yanında iki uzun bir kısa sütundan oluşan yapılar topluğu yer alır. Arka yüzde yazı olarak ise KAICAPEΩN TΩN ΠOYC TΩ ANAZAPBΩ ETOYC ZE (yıl 67 = M.S. 48/9) ibaresi yer almaktadır (Levante, 1986, s. 1366; Ziegler, 1993, s. 35-43; Ziegler, 2001, s. 97-9) (Şekil 4). Bu sikke tipi aynı yıl farklı kalıplarda da basılmıştır.

Şekil 4. Claudius Dönemi (M.S. 41-54) Anazarbos Sikkesi ([https:// www.acsearch.info /search.html?id =4248768](https://www.acsearch.info/search.html?id=4248768), 24.08.2020).

Bu tasvirde, kayalığın batı-doğu istikametli geçidin hemen kuzeyinde, *akropolise* çıkılabilen eğimli kısmı ve *akropolis* üzerindeki kalenin güneyden görünümü tasvir edilmiş olmalıdır. Çünkü kayalık burada, günümüzde de olduğu gibi engebeli ve eğimli olarak tasvir edilmiştir (Şekil 5). Kayalığın batı kısmı ise oldukça sarp, düz bir uçurum şeklindedir. Tasvir detaylı incelendiğinde, önde Zeus Olybris'in sakallı ve defne taçlı büstünün profilden, fotoğrafik poz verir şekilde yer aldığı görülmektedir. Arka planda ise, kayalık engebeli ve eğimli olarak tasvir edilmiştir. Tanrının bu pozunu arkasında yer alan kayalığın, bir dağ tanrısı olarak kendi kültü çerçevesinde kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Kayalığın üst kısmında ise kale yapısı yer alır. Bu kalenin inşa dönemi hakkında yeterli kanıt bulunmamaktadır. Buna rağmen Hellenistik Dönem sonu veya Roma İmparatorluğu'nun erken yıllarında inşa edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim araştırmalar, kentin *erasının* başladığı M.Ö. 19 yılından önce de kayalık üzerinde yerleşimin var olduğunu ortaya koymuştur (Buyruk, 2016, s. 696; Gough, 1952, s. 92). Kalenin iki tarafta yüksek burçlu kulelerle savunma amaçlı yapıldığı anlaşılmaktadır. Sağdaki ve soldaki bu kuleler, içlerinde yer alan semerdam yapılardan oldukça yüksektirler. Kalenin sağ kulesinin sağ duvarına bitişik olan düz çatılı yapı ve onun

sağındaki üç sütunun ise kalenin giriş kısmı olması gerektiğini düşünmekteyiz. Ancak, kayalık üzerinde Roma İmparatorluğu ve sonraki dönemlerde çok fazla değişiklik olduğu için bu yapılar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Buna rağmen, oldukça kötü korunmuş iki Yunanca yazıt ve merdivenlerin yanında kayaya oyulmuş bir yarım *kantharos* bu erken kalenin tarihini doğrulamaktadır (Gough, 1952, s. 108).

Şekil 5. Aşağı kentten Anazarbos kayalığı ve üzerindeki Ortaçağ Dönemi kalesi, güneyden görünüm (Fotoğraf: Mathias Piana).

Kalenin iç kısmında ise, sol kuleye ve sağ kuleye bitişik yan yana iki adet semerdam çatılı yapı vardır. Sütun sayıları tasvirde net olarak görülme de, genel mimari formları bunların tapınak olduklarını göstermektedir. Bu tapınaklardan bir tanesinin kentte kültürünün varlığı epigrafik belgelerle de kanıtlanmış olan Zeus Olybris'e (Özcan, 2004, s. 187 vd.) adanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Tasvirde önde tanrının büstünün bulunması, bunu destekler niteliktedir. Tanrıya adanmış olan tapınağın, sol kuleye bitişik olan yapı olduğu görüşünü taşımaktayız. Nitekim aşağıda değerlendirilen İmparator Traianus Dönemi'ne ait sikkede, soldaki bu tapınak tekrar tasvir edilmiştir (Şekil 6).

Zeus, yerel tapınımlarında birçok epithetonla birlikte anılır. Bunlardan biri olan Anazarbos kentinin baş tanrısı olan Zeus Olybris (Sayar, 1999a, s. 132-3), yerel bir tanrı ile Yunan *pantheonunun* baş tanrısının kültlerinin birleştirilmesiyle oluşmuş bir dağ tanrısıdır (Özcan, 2004, s. 187-8). Kültünün kökeninin Anazarbos olduğu 19. yy.'da Roma'da bulunmuş bir yazıttan bilinmektedir (Sayar, 2004, s. 181). Bunun dışında Ankara ve Komana'da da (=Şar Köy) Zeus Olybris ile ilgili yazıtlar bulunmuştur. Anazarbos ve çevresinde ise tanrıya ilgili beş adet epigrafik buluntu ele geçmiştir. Anadolu dışında, İsrail'deki bir özel koleksiyonda bulunan iki bronz levha üzerindeki yazıtlarda da Anazarbos'lu tanrı Zeus Olybris'e sunuda bulunulmuştur. Yine Filistin'de ele geçmiş Latince yazıtlı bir sunakta "Jupiter Olybraeus"a adakta bulunulmuştur (Özcan,

2004, s. 188-9). Bu tapınağın M.Ö. 1. yy. veya daha öncesinde de kayalık üzerinde var olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak elimizde bunu kanıtlayacak bilgi yoktur.

Zeus Olybris dışında, tanrı, Anazarbos'ta dağ tanrısı olarak başka epithetonlarla da tapınım görmektedir. Kentte epigrafik, numismatik ve arkeolojik verilerle dağ tanrısı Zeus Olympios, en yüksek tepelerin tanrısı Zeus Hypsistos ve Zeus Theos'a tapınımında bulunduğu tespit edilmiştir (Sayar, 1999a, s. 135). Bu durum Zeus'un kentteki kült yerinin M.Ö. 1 ve M.S. 1. yy. ile 2. yy.'ın ortalarına kadar daha çok kayalıkla ilişkili olduğunu göstermektedir. *Akropolisten* uzakta olsa da, yine kayalık üzerindeki bir epigrafik belge de Zeus'un kült alanının kayalık üzerinde olabileceğini işaret etmektedir. Buna göre, kent surlarının kuzeyindeki bir kayalıkta, rahibe Regina'nın Anazarbos'un koruyucu tanrılarına yaptığı bir adak yazıtının bulunduğu mağara yer almaktadır. Mağaranın güney tarafında, kaya yüzeyinin yukarısındaki bu yazıt, bir tabula ansata içinde yer almakta olup, M.S. 19. yy.'ın son çeyreğinde, İngiliz araştırmacı Th. Bent tarafından keşfedilmiştir. Anazarbos takvimine göre verilmiş 172. yıl sayısından hareketle M.S. 153 yılına tarihlenen adak yazıtında Zeus, Hera ve Ares'e kentin koruyucuları olarak sunuda bulunmaktadır (Özcan, 2001, s. 51-2; Gough, 1952, s. 106). Bugüne kadar yapılan araştırmalarda Zeus Olybris'in Anazarbos'taki kült yeri kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Ancak, kayalığın zirvesinde bulunan ve çok sayıda devşirme mimari yapı elamanıyla inşa edilmiş olan Ortaçağ Kalesi'nin temelleri altında görülen bir yapının temel ve duvarlarının, sikkeler üzerinde yer alan Zeus Olybris tapınağına ait olduğu düşünülmektedir (Özcan, 2004, s. 190; Sayar, 2002, s. 112). Bize göre de, tanrının bir dağ tanrısı olması, kültürünün kökeninde de Anazarbos kayalığının bulunması (Sayar, 2004, s. 181-2) ve sikkelerdeki tasvirler, Zeus Olybris'in kült merkezinin ve tapınağının kayalık üzerinde olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak, yapının kalıntılarına henüz ulaşamamıştır.

Anazarbos'ta sadece Zeus'la ilişkili dağ tanrılarının kültü yer almaz. Kentte kültürünün varlığı epigrafik belgelerle kanıtlanmış olan Aphrodite Kassalitis (Sayar, 2004, s. 185-9; Sayar, 1999a, s. 132), bir diğer dağ tanrısıdır. Şu ana kadar Anazarbos ve çevresinde bulunmuş adak yazıtları içinde en büyük grubu bu tanrıçaya adananlar oluşturmaktadır (Sayar, 1999a, s. 132). Bu bağlamda, sikke tasvirinde yer alan *akropoliste*ki kalede sağ kuleye bitişik ve soldakine göre daha büyük boyutlu olan tapınağın, Aphrodite Kassalitis'e adanmış olmasını kuvvetle muhtemel görmekteyiz. Ancak bunu kesin olarak kanıtlayacak bilgilere henüz sahip değiliz.

Aphrodite Kassalitis, büyük bir olasılıkla bu yörede binlerce yıldır tapınım gören yerli bir tanrıçanın Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yöre halkı tarafından o günün inançlarına uyarlanmış haldeki izdüşümü olmalıdır (Sayar, 1999a, s. 132; Sayar, 2004, s. 189). Zgusta, Kassalitis epithetonunun bir yer adı olan 'Kasala' ya da 'Kassala'dan türetilmiş olabileceğini tahmin etmektedir (Zgusta, 1984, s. 235, 455 vd.). Ancak bu yerin neresi olduğu henüz saptanamamıştır. Burasının, bu bölgedeki en yüksek dağ olan Anazarbos'un Hitit Dönemi'ndeki adı olması muhtemeldir (Sayar, 1999a, s. 132). Tanrıçanın kült merkezinin bu kayalık üzerinde olduğunu işaret eden en önemli epigrafik kanıtlar, *akropolise* yönelen merdivenlerin güzergâhında kayaya oyulmuş sunaklar üzerinde tespit edilmiş olan Aphrodite Kassalitis'e adanmış yazıtlardır (Özcan, 2001, s. 36-7; Sayar, 1999c, s. 412). Bize göre, Aphrodite Kassalitis'in kentteki kültürünün yaygınlığı Anazarbos'ta bir tapınağının bulunması ihtimalini güçlendirirken; tanrıçanın bir dağ tanrıçası olması ve kayalıktaki epigrafik belgeler, bu tapınağın akropoliste

konumlanmış olmasını, aşağı kente göre daha muhtemel kılmaktadır (Sayar, 2004, s. 185-7; Sayar, 1999a, s. 132, dipnot 1).

Traianus Dönemi (M.S. 98-117)

Anazarbos kayalığı ve *akropolis*i, İmparator Claudius Dönemi'ne ait olan sikkelerden elli yılı aşkın bir süre sonra, İmparator Traianus Dönemi'ne (M.S. 98 - 117) ait sikkelerde de görülür. Bu tasvirde de, Claudius Dönemi'ne ait sikkenin arka yüzündeki tiplerle aynı konu işlenmiştir. Buna göre, ön yüzünde imparatorun başı yer alan sikkenin arka yüzünde, önde Zeus Olybris büstü, arka planda ise kayalık tasvir edilmiştir. Yine güneyden tasvir edilmiş olan kayalığın üzerinde, bu kez kale yerine solda üçgen çatılı bir tapınak, sağda üç sütun, yazı olarak ise KAICAPCQN ANAZAPBΩ CTOVC [.]KP (yıl 126= M.S. 107-108) ibaresi yer alır (Levante, 1986, 1377; Ziegler, 1993, 97.1; ayrıca bkz. 97.2-13; Ziegler, 2001, 107; v. Aulock, 1966, 5475) (Şekil 6). Bu tapınağın da, Claudius Dönemi'ne ait sikkede sol kuleye bitişik olarak görülen tapınakla aynı tapınak olduğu ve öndeki Zeus Olybris büstünden dolayı tanrıya adandığını söylemek mümkündür. Ancak, tapınağın bu sikkedeki tasvirinde de mimari düzeni ve cephesinin kaç sütunlu olduğu belirsizdir. Buna rağmen, sikke tasvirleri M.S. 1. yy.'ın ortalarından itibaren *akropoliste* bu tapınağın varlığını kesin olarak ortaya koymaktadır.

Şekil 6. Traianus Dönemi (M.S. 98-117) Anazarbos Sikkesi, (<https://www.acsearch.info/search.html?id=157442>, 24.08.2020).

Bu tasvirde, İmparator Claudius Dönemi'ne ait sikkelerde görülen kale ve Aphrodite Kassalitis'e ait olması kuvvetle muhtemel olan tapınak tasvirine yer verilmemiştir. Bu durum, sikkeyi bastırınların Zeus Olybris kültünü vurgulamak için bilinçli bir tercihi olabilir. Ancak, şu ana kadar yapılan araştırmalarda, bu yapılara neden yer verilmediği sorusunu kesin olarak cevaplayacak kanıtlara ulaşılamamıştır. Diğer yandan tasvir, Anazarbos'ta Zeus Olybris kültünün M.Ö. 2. yy.'ın başlarında da güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Elagabalus Dönemi (M.S. 218-222)

İmparator Traianus Dönemi'nden sonra yüz yılı aşkın bir süre sikkeler üzerinde Anazarbos kayalığı ve *akropolis* tasviri görülmez. İmparator Elagabalus Dönemi'ne gelindiğinde ise, ön yüzde hem imparator hem de büyük annesi Iulia Maesa'nın tasvirlerinin yer aldığı sikkelerin arka yüzünde kayalık ve *akropolis* tasvirleri ortaya çıkar. Tasvirlerde, sağda kayalığa çıkan bir merdiven, kayalık üzerinde iki tapınak tasvir edilmiştir. Yazı olarak ise Elagabalus tasvirli sikkede ANAZAPBOC MHTPOΠOΛIC AMK BΓ (Levante, 1986, 1419). (Şekil 7) ve Iulia Maesa tasvirli sikkede ANAZAPBOC MHTPOΠOΛIC BΓ AMK ibaresi yer alır (Levante, 1993a, 343; Ziegler, 1993, 451.1) (Şekil 8).

Şekil 7. Elagabalus Dönemi (M.S. 218-222) Anazarbos Sikkesi, (Levante, 1986, 1419).

Şekil 8. Elagabalus Dönemi (M.S. 218-222) Iulia Maesa (Elagabalus'un büyük annesi, Augusta, M.S. 218-225) Tasvirli Anazarbos Sikkesi (<https://www.acsearch.info/search.html?id=208349>, 24.08.2020).

Sikkeler korozyona uğradığı için tapınakların kaç sütunlu oldukları belli değildir, ancak tasvirde *akropolise* uzanan merdivenler günümüzde de mevcuttur. Bu merdivenler sikkelerde en sağda yer alması ve kayalığın da düz işlenmesinden dolayı, tasvirin batı yönünden yapıldığını anlamaktayız (Şekil 9). Tiyatro *caveası*nın hemen kuzeyinden başlayıp Anazarbos'a adını veren kayalığın zirvesine doğru yönelen kayalara oyulmuş bu merdivenlerin kent ve çevresinde tapınımları oldukça yaygın olan Zeus Olybris ve Aphrodite Kassalitis'in kült törenleri kapsamında önemli rol oynadığı düşünülmektedir (Sayar, 1999c, s. 412).

Sikke tasvirlerinde *akropoliste* yer alan bu yapılar Ziegler'e göre *neokoros* tapınaklarıdır (Ziegler, 2004, 59 vd.; Ziegler, 1993, s. 116; Ziegler, 1985, s. 89, dn. 150). *Neokoros* unvanı, imparatorluk kültü tapınağı bulundurma ve onu koruma hakkıdır (Yurtsever, 2015, s. 1 vd.). İmparator kültü, genellikle Hellenistik Dönem'de görülen "Hükümdar Kültü" ve "Dea Roma" kültürünün bir devamı olarak kabul edilir (Bkz. Harland, 2003; Clifford, 2000; Price, 1986). İlk olarak Augustus Dönemi'nde ortaya çıkmış olan bu kült, sonraki imparatorlar tarafından da sürdürülmüştür (Mert, 2004, s. 297 vd.; Yurtsever, 2015, s. 2 vd.). Kült, M.S. 312'de, Büyük Constantinus Dönemi'nde son bulmuştur. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde her imparatorun kendi kültü olduğu için kendi *neokoros* tapınakları vardı. Bazı imparatorların kültü ise kendisinden sonra da "divus" olarak sürdürülmüştür. İmparator kültüründe, imparator tanrının kendisidir ve onunla halk arasındaki bağlantıyı *neokor/os* (=imparator kültü rahibi) sağlamaktadır (Yurtsever, 2015, s. 13). Roma İmparatorluğu Dönemi'nde kentler için büyük bir onur ve ayrıcalık olan bu unvanı, yukarıda da değinildiği gibi, Anazarbos üç kez almıştır. Bu unvanların alınmasıyla birlikte Septimius Severus Dönemi'nden itibaren sikkeler üzerinde *neokoros* tapınaklarının tasviri yer almaya başlamıştır. Bu tasvirler en son İmparator Traianus Decius Dönemi'nde görülmektedir. Anazarbos'ta bu süreçte ön

cepheleri dörtten on bire kadar olan birçok *neokoros* tapınağı tasviri ortaya çıkmıştır. Bu tapınakların muhtemelen tamamı, kutsallığından dolayı kayalık üzerinde yer almaktaydı. Ne yazık ki günümüze kadar yapılan araştırmalarda bu tapınaklara dair de herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

Şekil 9. Aşağı kentten Anazarbos kayalığı ve üzerindeki Ortaçağ Dönemi kalesi, batıdan görünüm

(Fotoğraf: <http://adoluyollarında.blogspot.com/2017/07/kilikya.html>, 07. 09. 2020).

Değerlendirme ve Sonuç

Anazarbos kenti, Kilikia’da Hellenistik Dönem’den Roma İmparatorluğu Dönemi’ne geçiş evresinde kurulan kentlerden birisidir. Buna göre, Roma Devleti M.Ö. 27 yılından itibaren imparatorluk hâline geldikten sonra, İmparator Augustus ve sonrasında gelen Iulius Claudiuslar Hanedanı imparatorları tarafından Kilikia’da bir dizi “Romalılaştırma” politikası izlenmiş ve yeni kentler kurulmuştur. Anazarbos kenti de bu süreçte, yanındaki kayalığın batısındaki düz alanda kurulmaya başlanmıştır (Sayar, 1999b, s. 201, 208).

Kayalık üzerindeki yerleşim tarihi muhtemelen daha erken olmasına rağmen, İmparator Claudius Dönemi’ne ait sikkeler üzerinde görülen kalenin inşası veya güçlendirilmesi bu dönemde başlamış olmalıdır. Sikke tasvirlerine göre, Romalılar bu kalenin içine iki tane tapınak inşa etmişlerdir. Anazarbos ve çevresinde bulunmuş epigrafik belgeler, kentte en büyük külte dağ tanrıları Zeus Olybris ve Aphrodite Kassalitis’in sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum, tapınakların iki dağ tanrısına adanmış olduklarına dair kuvvetli işaretler olarak kabul edilebilir.

Büyük İskender’in Doğu Seferi kapsamında M.Ö. 333 yılında Kilikia’ya gelmesiyle başlayan “Hellenleşme” sürecinin bölgedeki etkisiyle, kökenleri çok büyük olasılıkla Roma İmparatorluğu Dönemi öncesindeki yerel tanrılara dayanan (Sayar, 2004, s.181-2, 185-9; Sayar, 1999a, s. 132-3; Özcan, 2004, s. 187-8) her iki tanrı ile Zeus ve Aphrodite’nin kültleri birleştirilmiş olmalıdır. Roma Devleti’nin de, kent halkının

inancını göz önüne alarak, bu tanrılara *akropoliste* birer tapınak inşa ettirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Sikke tasvirlerine göre M.Ö. 1 ve M.S. 1. yy.'da kentte bu iki tanrının kültleri kentin inanç sisteminde en üstte yer almaktaydı. Ancak Zeus Olybris'in kültü, Aphrodite Kassalitis'e göre daha güçlü bir yere sahiptir. Nitekim hem İmparator Claudius hem de İmparator Traianus Dönemi kayalık ve *akropolis* tasvirli sikkeler de, önde tanrının büstüne yer verilmiş olması, kayalığın tamamına bu tanrının hâkim olduğu kanısını uyandırmaktadır.

M.S. 72 yılında merkeze bağlı Kilikia Eyaleti'nin kurulmasıyla Anazarbos da doğrudan Roma İmparatorluğu kenti hâline gelmiştir. Bu süreçte, sikke tasvirlerine göre, kentte Zeus Olybris'in kültünün M.S. 2. yy.'ın ilk yarısında da en güçlü yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, İmparator Traianus Dönemi sikkelerinde yer alan önde Zeus Olybris büstü ve arkada kayalık ve *akropolis* tasvirleri bunu kanıtlar niteliktedir. Bu tasvirlerde, İmparator Claudius Dönemi'ne ait sikkelerde yer alan kale ve Aphrodite Kassalitis'e adanmış olması muhtemel olan tapınağın yer alması, Zeus Olybris'in kültünün gücüne bir atıf niteliği taşıyor olmalıdır.

M.S. 2. yy.'ın özellikle ikinci yarısında ise, kökeni İmparator Augustus Dönemi'ne kadar uzanan imparator kültünün tüm Roma topraklarında, geleneksel Yunan ve Roma tanrı ve tanrıçalarının önüne geçtiği bir dönemdir. Bu süreçte, hızlı bir imarlaşma ve güçlü bir siyasi etki gösterip, bölgenin geleneksel başkenti Tarsus'la yarışır hâle gelen Anazarbos'un da bu gelişmeden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, henüz kesin kanıtlar olmamasına rağmen, kentin sikkelerinde İmparator Antoninus Pius Dönemi'nden (M.S. 138 - 161) başlayarak, Maximinus Dönemi'ne (M.S. 235 - 238) kadar sikkeler üzerinde görülen on sütunlu tapınağın, Zeus ve imparator kültüne adandığını düşünmekteyiz. Aşağı kentin kuzey kısmında yer alan birtakım yapı kalıntılarının bu tapınağa ait olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

M.S. 3. yy.'ın ilk yarısına gelindiğinde ise, Anazarbos'ta imparator kültünün diğer tanrı ve tanrıçaların kültünün önüne geçtiğini söylemek mümkündür. Özellikle Severuslar Hanedanı Dönemi'nde alınan unvanlar ve sıfatlar içinde *neokoros* unvanları da yer almaktadır. Bu unvanlar sikke tasvirleri ve unvanlarına hemen yansımıştır. İmparator Elagabalus ve Iulia Maesa tasvirli sikkelerde görülen *akropolis* üzerindeki *neokoros* tapınakları, bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, bu süreçte Roma İmparatorluğu sürekli olarak doğudaki Parth/Sasani tehlikesiyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Anazarbos kenti, doğuya yapılan bu seferlerde cephe arkası görevi üstlendiğinden, çeşitli imtiyazlar elde etmiş, bu politik durum da kentte imparator kültünün yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde basılmış olan sikke tasvirleri; Anazarbos'a adını vermiş, *nekropolis* olarak kullanılmış, kentteki yapıların inşa malzemelerini sağlamış olan bu kayalığın, coğrafi bir oluşumdan çok daha ötesi olduğunu göstermektedir. Buna göre kayalık, Anazarbos'un dinî yaşamının tam da merkezindedir. Bu bağlamda, M.S. 1 ve 2. yy. sikke tasvirlerinde, kayalık üzerindeki *akropoliste* Zeus Olybris ve Aphrodite Kassalitis'e adanmış tapınaklarına yer verilmesi, bu iki dağ tanrısının kentteki kültünün bu dönemdeki gücüne işaret etmektedir. M.S. 3. yy.'da ise, *akropoliste neokoros* tapınaklarının yer alması, Anazarbos'ta yerli ve Yunan kökenli tanrıların kültünün, 'politik din' olarak kabul edilebilecek, imparator kültünün gerisine düştüğünü göstermektedir. Kentte, henüz oldukça yeni sayılabilecek bilimsel kazılar ve araştırmalar ilerledikçe, bu kayalığın Anazarbos için önemini pekiştirecek daha çok bilimsel verilere ulaşılabileceği aşikârdır.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Plinius (1947). *Naturalis Historia*, H. Rackham (Ed.). London: The Loeb Classical Library.

Stephanos Byzantinos (1678). *Στέφανος. Περὶ πόλεων = Stephanus. De Urbibus Et Populis*, Thomas de Pinedo (Çev.). Amsterdam.

Modern Kaynaklar

Arslan, M. (1998). Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonlarındaki Anazarbus sikkeleri. *Olba*, I, 97-108 (Levha 18-23).

Buyruk, H. (2016). Konumu geçmişi ve kimliğiyle Anavarza. *ODÜ-SOBİAD*, 6 (3), 695-710.

Clifford, A. (2000). *Imperial ideology and provincial loyalty in the Roman Empire*. Berkeley: University of California Press.

De Giorgi, A. U. (2012). Hellenistic Founders, Roman builders: Anazarbos in Cilicia. A. Hoffmann, R. Posamentir, M.H. Sayar (Hrsg.), *Hellenismus in der Kilikia Pedias, BYZAS*, 14, 121-138.

Ergeç, R. (1987). *Anavarza lahitleri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Ergeç, R. (1994). Anavarza Nekropolü. *1993 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 86-95.

Ergeç, R. (2001). Anazarbus Antik Kenti ve Nekropolü. È. Jean, A. M. Dinçol, S. Durugönül (Ed.), *La Cilicie : espaces et pouvoirs locaux (2e millénaire av. J.-C. - 4e siècle ap. J.-C.) : actes de la Table ronde internationale d'Istanbul, 2-5 novembre 1999 = Kilikia : mekânlar ve yerel Güçler (M.Ö. 2. binyıl - M.S. 4. Yüzyıl) : Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri, İstanbul, 2-5 Kasım 1999. Varia Anatolica 13*, İstanbul: Institut français d'études anatoliennes Georges Dumézil ; Paris : De Boccard, 389 - 410.

Erhan, F. (2015). Özel bir koleksiyondan bir grup Anazarbos sikkesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 303 - 320.

Gough, M. (1952). Anazarbus. *Anatolien Studies*, II, 85 - 150.

Harland, P. H. (2003). Imperial Cults within Local Cultural Life: Associations in Roman Asia. *Ancient History Bulletin* 17, 85-107.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 29, Sayı 4, 2020, Sayfa 123-137

- Head, B.V. (1991). *Historia Numorum. A Manuel of Greek Numismatics*. Amsterdam: Adolf M. Hakkert.
- Levante, E. (1986). *Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I. Levante – Cilicia*, Berne: Staempfli & Co. Ltd.
- Levante, E. (1993a). *Sylloge Nummorum Graecorum. Switzerland I. Levante – Cilicia, Supplement 1*. Zürich: Numismatica Ars Classica.
- Levante, E. (1993b). *Sylloge Nummorum Graecorum. Cilicie. France 2*, Paris, 1993.
- Mert, H. (2004). Erken imparatorluk döneminde ‘İmparator kültü’, Anadolu inancındaki yeri ve kent mimarisine yansımaları. *Sanat ve İnanç, 1*, 295 - 305.
- Özcan, A. (2001). *Anazarbos antik kenti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özcan, A. (2004). Anazarbos’da Zeus Olybris Kültü. Z. Çizmeli-Öğün, T. Sipahi, L. Keskin (Ed.), *I. ve II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu. Anadolu/Anatolia Ek Dizi 1*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 183 - 196.
- Posamentir, R. (2012). Anazarbos im Hellenismus. A. Hoffmann, R. Posamentir, M.H. Sayar (Hrsg.), *Hellenismus in der Kilikia Pedias BYZAS, 14*, 97-120.
- Posamentir, R., Sayar, M.H. (2006). Anazarbos-ein Zwischenbericht aus der Metropole des Ebenen Kilikien. *Istanbul Mitteilungen, 56*, 317-357.
- Price, S.R.F. (1986). *Rituals and power: the Roman imperial cult in Asia Minor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sayar, M. H. (1999a). Kilikya’da Tanrılar ve Kültürler. *I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, OLBA, II* (Özel Sayı I. Cilt), 131-154.
- Sayar, M. H. (1999b). Antik Kilikya’da Şehirleşme. *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 193 - 216.
- Sayar, M. H. (1999c). Kilikya’da Tarihi-Coğrafya ve Epigrafi Araştırmaları 1997, *XVI. AST*, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 409 - 421.
- Sayar, M. H. (2000). *Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung: Inschriften aus dem Stadtgebiet und der nächsten Umgebung der Stadt – Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien (IK)*, Band 56, Bonn.
- Sayar, M. H. (2002). Kilikya’da Tarihi-Coğrafya ve Epigrafi Araştırmaları 2000, *19. AST*, Cilt 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 111 - 126.

Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 29, Sayı 4, 2020, Sayfa 123-137

- Sayar, M. H. (2004). Berg – und Wettergottheiten. M. Meyer, R. Ziegler (Hrsg.), *Kulturbegegnung in einem Brückenland: Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen im Ebenen Kilikien, Asia Minor Studien*, 53, 174 - 189.
- Sayar, M. H. (2019). Roma Eyaleti Olarak Kilikia (Provincia Cilicia). O. Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu Krallar, İmparatorlar ve Kent Devletleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 334 - 355.
- Tahberer, B. (2014). *Tahberer Birikimi Antik Kilikia Sikkeleri Derlemesi*. https://www.academia.edu/9189196/SNG_TAHBERER_CILICIA_PART_2_CATA_LOGUE, Erişim tarihi: 28.08.2020.
- v. Aulock, H. (1966). *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung H. von Aulock, Kilikien 13*, Berlin.
- Yurtsever, A. (2015). Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi. *A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 1-16.
- Zgusta, L. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*. Heidelberg.
- Ziegler, R. (1985). *Stadtische Prestige und kaiserliche Politik*, Studien zum Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n.Chr., Düsseldorf.
- Ziegler, R. (1993). *Kaiser, Heer und Städtisches Geld: Untersuchungen zur Münzprägung von Anazarbos und anderer ostkilikischer Städte*. Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien.
- Ziegler, R. (1999). Das “Koinonboulion eleutheron” in Anazarbos und Tarsus im frühen 3. Jh. N. Chr. Zu einer beuen anazarbischen Münze aus der Zeit des Elagabal. *Numismatische Zeitschrift*, 106/107, 95 - 98.
- Ziegler, R. (2001). *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Pfälzer Privatsammlungen 6, Band, Isaurien und Kilikien*, München.
- Ziegler, R. (2004). *Der Burgberg von Anazarbos in Kilikien und der Kult des Elagabal in den Jahren 218bis 222 n. Chr.*, *Chiron* 34, 59-85.

İnternet Kaynakları

<https://www.academia.edu>, (Erişim Tarihi, 28 Ağustos 2020)

<https://www.acsearch.info>, (Erişim Tarihi, 24 Ağustos 2020)

<http://www.anadoluyollarında.blogspot.com>, (Erişim Tarihi, 7 Eylül 2020)

<https://www.google.com.tr/intl/tr/earth/>, (Erişim Tarihi, 20 Eylül 2020)